

Inhoud

Voorwoord: Hebben of zijn?	11
DEEL I: WIE ZE ZIJN	19
1. HOE WE HEN KENNEN	21
Hebben ze echt bestaan?	21
De bronnen	24
2. SOCIALE AFKOMST EN KINDERTIJD	40
Siddharta, de Indiase aristocratenzoon	40
Socrates, zoon van een vroedvrouw en een beeldhouwer	43
Jezus, de zoon van een joods-Palestijnse ambachtsman	47
3. SEKSUALITEIT EN GEZINSLEVEN	53
Socrates, de huisvader die van jonge mannen hield	53
Boeddha, de verzaker	55
Jezus, de vrijgezel	57
4. ONTSTAAN VAN EEN ROEPING	61
Boeddha: het innerlijk ontwaken	61
Jezus: de roep van God	64
Het orakel van Delphi en de daimon van Socrates	66

5. PERSOONLIJKHEID	70
Uiterlijk	70
Karaktertrekken	75
6. EEN LEVEN IN BEWEGING	82
Onvermoeibare wandelaars	82
Minachting voor bezit	87
Aan tafel!	92
7. DE KUNST VAN HET ONDERWIJZEN	95
De socratische ironie	96
De preken van de Boeddha	100
De ontmoetingen van Jezus	104
De wonderen van Jezus en de Boeddha	109
8. DE KUNST VAN HET STERVEN	115
Een aanvaard einde	115
Trouw aan hun leer tot in de dood	125
Hun laatste woorden	129
Jezus, de Verrezene?	133
9. SOCRATES, JEZUS EN DE BOEDDHA OVER ZICHZELF	136
Socrates, de meester van de onwetendheid	136
De ontwaakte mens	138
De Mensenzoon	140
10. DE LATERE TRADITIE	145
De drie lichamen van de Boeddha	145
De Godmens	149
De vader van de filosofie	155

DEEL II: WAT VERTELLEN ZIJ ONS?	159
11. JIJ BENT ONSTERFELIJK	161
Bevrijding uit de kringloop van wedergeboorten	161
De reis van de onsterfelijke ziel	164
Opstanding en eeuwig leven	171
12. ZOEK DE WAARHEID	177
Socrates' onderscheidingsvermogen en maieutiek	178
De 'vier nobele waarheden' en boeddhistische meditatie	183
Jezus: het openbaren en getuigen van de waarheid	189
13. GA OP ZOEK NAAR JEZELF EN WORD VRIJ	193
Bevrijding van het individu	193
Zelfkennis en zelfbeheersing	197
14. WEES RECHTVAARDIG	202
Rechtvaardigheid, de hoogste deugd	202
(Bijna) allemaal gelijk	206
15. LEER LIEFHEBBEN	213
De socratische eros	215
De christelijke liefde	218
Het boeddhistische mededogen	227
Dankwoord	236
Bibliografie	237

VOORWOORD

Hebben of zijn?

Deze vraag is zo oud als de geschiedenis van het denken. En toch is hij vandaag de dag bijzonder actueel. We zijn namelijk weggezonden in een economische crisis van een zeldzame omvang, die ons ontwikkelingsmodel, dat gebaseerd is op de permanente groei van de productie en de consumptie, ter discussie zou moeten stellen. Aangezien ik geen econoom ben, kan ik me niet over de ins en outs van de huidige situatie uitspreken. Maar vanuit filosofisch gezichtspunt heb ik het gevoel dat deze crisis een positief effect zou kunnen hebben ondanks de dramatische sociale gevolgen die veel mensen voelen en we allemaal kunnen zien.

Het woord 'crisis' betekent in het Grieks 'beslissing' of 'oordeel' en weerspiegelt het idee van een scharniermoment waarop 'er een besluit moet worden genomen'. We maken een beslissende tijd door waarin fundamentele keuzes moeten worden gemaakt, anders zal het kwaad alleen maar verergeren – misschien in een cyclisch proces, maar het lijdt geen twijfel. Dit moeten politieke keuzes zijn, en om te beginnen moet het absurde financiële stelsel waarin wij tegenwoordig leven worden gesaneerd en efficiënter en rechtvaardiger worden ingekaderd. Deze keuzes kunnen de burgers ook direct treffen, als hun vraag verschuift naar artikelen die qua ecologie en solidariteit meer verantwoord zijn. Een duurzame uitweg uit de crisis zal zeker afhankelijk zijn van onze vastberadenheid om verandering aan te brengen in de regels van het financiële spel en in onze consumptiegewoonten. Maar vermoedelijk zal dat niet volstaan. Onze levenswijze, die is gebaseerd op een voortdurende groei van de consumptie, die zullen we moeten wijzigen.

Sinds de industriële revolutie, en nog veel sterker sinds de jaren zestig, leven we namelijk in een beschaving die consumptie heeft gemaakt tot de motor van de vooruitgang. Die motor is niet alleen economisch, maar ook ideologisch: vooruitgang is steeds meer bezitten. De in ons leven alomtegenwoordige reclame doet in al zijn vormen niet anders dan uiting geven aan dit geloof. Kunnen we gelukkig zijn zonder de allernieuwste auto? Zonder het nieuwste model dvd-speler of mobiele telefoon? Zonder televisie of computer in elk vertrek? Deze ideologie wordt hoegenaamd nooit ter discussie gesteld: waarom zouden we, zolang alles kan? En overal ter wereld lonken tegenwoordig de meeste mensen naar dit westerse model dat het bezitten, vermeerderen en voortdurend vernieuwen van materiele zaken heeft uitgeroepen tot de ultieme zin van het bestaan. Wanneer dit model hapert en het systeem ontspoot, wanneer blijkt dat we niet oneindig in dit koortsachtige ritme kunnen blijven consumeren, dat de natuurlijke hulpbronnen beperkt zijn en we dringend zullen moeten gaan delen; wanneer blijkt dat deze logica niet alleen kan worden omgekeerd, maar op korte en lange termijn negatieve gevolgen heeft, kunnen we onszelf eindelijk de juiste vragen stellen. We kunnen ons afvragen wat de zin van de economie is, de waarde van geld en wat de werkelijke voorwaarden zijn voor een evenwichtige samenleving en individueel geluk.

Ik geloof dat de crisis daarin een positieve uitwerking kan en moet krijgen. Ze kan ons helpen om voor onze beschaving, die voor het eerst wereldomvattend is geworden, een nieuwe grondslag te vinden, op basis van andere criteria dan geld en consumptie. Deze crisis is niet alleen economisch en financieel, maar ook filosofisch en spiritueel. Ze plaatst ons voor universele vragen: Wat maakt een mens gelukkig? Wat kunnen we ware vooruitgang noemen? Wat zijn de voorwaarden voor een harmonieus sociaal leven?

De religieuze tradities hebben geprobeerd antwoorden op deze fundamentele vragen aan te dragen. Maar met name de monotheïstische religies spreken veel van onze tijdgenoten niet langer aan, omdat ze vastzitten in te starre theologische en morele posities, en

ook omdat ze niet altijd toonbeelden van deugd en respect voor de mens zijn geweest. We moeten constateren dat tal van conflicten en heel veel geweld tegen mensen nog altijd direct of indirect uit religies voortkomen. De middeleeuwse inquisitie of de islamitische regering van het huidige Iran tonen aan dat humanisme en theocratie onmogelijk met elkaar kunnen worden verzoend. En ook buiten de theocratieën hebben religieuze instellingen overal ter wereld moeite om tegemoet te komen aan de menselijke behoefte aan zingeving en houden ze de mensen liever dogma's en normen voor.

De vraag naar het ware geluk, naar het juiste leven en de zin van het bestaan, is bij mij tamelijk vroeg gerezen. Ik was een tiener. De dialogen van Plato waren een echte openbaring. Socrates sprak daarin over zelfkennis, over zoeken naar het ware, het schone en het goede, en over de onsterfelijkheid van de ziel. Zonder omwegen roerde hij kwesties aan die mij bezighielden. En hij deed dat op een manier die mij overtuigend leek, in tegenstelling tot de kant-en-klare, onbevredigende antwoorden van de catechismusles uit mijn kindertijd. Een paar jaar later, ik moet zestien zijn geweest, ontdekte ik vervolgens India en in het bijzonder de Boeddha. Diverse inleidende werken en romans – *Siddharta* van Hermann Hesse en *Het derde oog* van Lobsang Rampa – leidden me naar een opmerkelijk boekje: *Wat de Boeddha onderwees* van Walpola Rahula. Opnieuw werd ik gegrepen: de boodschap van de Boeddha sprak mij door haar juistheid, diepe samenhang, rationaliteit en haar zachtmoedige veeleisendheid net zo sterk aan als die van Socrates. Deze twee leermeesters legden zozeer beslag op mijn gedachten dat ik het daarbij had kunnen laten. Toch had ik kort daarna een derde doorslaggevende ontmoeting: op mijn negentiende sloeg ik het evangelie van Johannes open. Het was een diepe schok. De woorden van Jezus richtten zich niet alleen tot mijn verstand, maar raakten ook mijn hart. Ik ervoer toen welke kloof er soms gaapt tussen de ongelooflijk gewaagde woorden van Jezus, die het individu bevrijdt door het verantwoordelijkheidsbesef te geven, en de moraliserende

redenering van al die christenen die het individu opsluiten in zijn schuldgevoel.

Al meer dan 25 jaar zijn de Boeddha, Socrates en Jezus mijn leermeesters. Ik heb het me eigen gemaakt om hen veel te bestuderen, met hun denken en handelingen vertrouwd te raken en te kijken naar hun onderlinge verschillen en overeenkomsten. Die laatste leken mij uiteindelijk het belangrijkste. Want hoewel ze leefden in verschillende plaatsen, tijden en culturen, raken hun leven en hun leer elkaar op essentiële punten. Zo rees mijn verlangen om hun getuigenis en hun boodschap, die mij in het leven al jaren helpen, te delen. Ik ben ervan overtuigd dat ze antwoord geven op de diepste vragen en behoeften van de wereldwijde crisis die wij doormaken.

Want de vraag die zich echt aan ons opdringt is deze: kan de mens gelukkig zijn en in harmonie met anderen leven als de beschaving volledig is opgebouwd rond het ideaal van het 'hebben'? Nee, luidt het stellige antwoord van de Boeddha, Socrates en Jezus. Geld en materieel bezit zijn slechts middelen, die weliswaar waardevol zijn, maar nooit een doel op zich vormen. Het verlangen naar bezit is van nature onverzadigbaar. En leidt tot frustratie en geweld. De mens zit zo in elkaar dat hij voortdurend datgene wil bezitten wat hij niet heeft, al moet hij het met geweld van zijn buurman afpakken. Maar zodra in zijn belangrijkste materiële behoeften – voedsel, onderdak en genoeg bezit om behoorlijk van te leven – is voorzien, moet de mens overschakelen op een andere logica dan die van het 'hebben' om een tevreden, volledig mens te worden: die van het 'zijn'. Hij moet zichzelf leren kennen en beheersen, de wereld om hem heen leren bevatten en respecteren. Hij moet ontdekken hoe hij kan liefhebben, samenleven met anderen, omgaan met zijn frustraties, kalmte verwerven, het onvermijdelijke levensleed overwinnen, maar hij moet zich er ook op voorbereiden om met open ogen te sterven. Want al is het bestaan een feit, leven is een kunst. Een kunst die we kunnen leren door bij wijzen te rade te gaan en aan onszelf te werken.

Socrates, Jezus en Boeddha leren ons leven. Het verhaal van hun leven en van de leer die ze uitdragen is, lijkt mij, universeel en ver-

rassend modern. Hun boodschap concentreert zich op de individuele mens en zijn ontwikkeling, zonder ooit te ontkennen dat hij zich moet inschrijven in de maatschappij. Ze biedt een doordachte combinatie van vrijheid en liefde, van zelfkennis en respect voor de ander. Ook al is ze op diverse manieren geworteld in een verzameling religieuze geloofsovertuigingen, ze is nooit kil dogmatisch: ze geeft altijd betekenis en doet een beroep op de rede. Hun boodschap spreekt ook tot het hart.

Dit werk is in tweeën verdeeld. Het eerste deel geeft een vergelijkende biografie van deze drie leermeesters. Ik heb het didactisch geschreven, meer als historicus dan als discipel, met afstand en met een beroep op de meest betrouwbare kennis. Het lijkt me namelijk cruciaal om geen geïdealiseerde, legendarische levens over te brengen, maar levensechte existentie – voor zover dat mogelijk is gezien de beschikbare bronnen – en we zullen zien dat dat nog niet zo gemakkelijk is. In het tweede deel leg ik vijf thematische hoofdstukken voor die de hoofdpunten uit hun leer samenvatten: het geloof in de onsterfelijkheid van de ziel en het zoeken naar waarheid, vrijheid, rechtvaardigheid en liefde. Ik had nog vele andere elementen uit elk van hun leren kunnen overbrengen. Ik heb een keuze gemaakt, die dus willekeurig is, maar steeds met respect voor de samenhang van hun denken, wat mij er uiteraard vaak toe brengt nader te omschrijven waarin de opvattingen over een en hetzelfde thema uiteenlopen. Want gemakzuchtig syncretisme werpt geen groter licht op de zaak dan wanneer we uit religieuze of academische overwegingen zouden weigeren om drie filosofieën met elkaar in verband te brengen die elkaar op wezenlijke punten weerspiegelen, om te beginnen bij hun voortdurende behoefte om te spreken tot iedere mens die met een hart en een verstand is gezegend en zich afvraagt wat het raadsel en de zin van het bestaan zijn.

Een van deze punten van overeenkomst in hun leven is tamelijk bijzonder en verdient meteen al te worden onderstreept: de Boeddha, Socrates en Jezus hebben geen enkel geschreven spoor nagela-

ten. Toch konden ze hoogstwaarschijnlijk alle drie schrijven, zoals gebruikelijk was voor de jonge mensen uit hun tijd en kring – ook al werd in het India van de Boeddha, in de vijfde eeuw voor onze jaartelling, het schrift heel weinig gebruikt; het beperkte zich tot handels- en bestuurlijk verkeer. Het is ongetwijfeld niet toevallig dat ze ervoor kozen zich tot mondeling onderricht te beperken. De leer die ze doorgaven was een levenswijsheid. Die wordt op een levendige manier overgedragen, door middel van voorbeelden, het juiste gedrag, het levende woord en de intonatie van de stem. Hij wordt vooral aan een kleine kring discipelen doorgegeven, al sprak Jezus ook graag tot menigten. Tot mannen en vrouwen die soms alles hebben opgegeven om in het voetspoor te treden van iemand die ze beschouwen als een wijze meester, en die hun leven en woorden graag doorgeven. Enkele discipelen hebben de leer opgeschreven, anderen bleven hem mondeling doorgeven, totdat latere discipelen hun getuigenis te boek stelden.

In dit boek heb ik geprobeerd het leven en denken van de drie wijzen opnieuw op te schrijven op grond van deze vroegste teksten. Ik heb getracht zo veel mogelijk teksten aan te halen waarin we de verre stemmen van Socrates, Jezus en de Boeddha kunnen horen. De lezer die nog niet de gelegenheid heeft gehad de boeddhistische soetra's te lezen, de dialogen van Plato of de evangeliën, zal daarom met de teksten zelf kunnen kennismaken en zo met de woorden die aan hen worden toegeschreven en die ons nog zo sterk aanspreken, mits we ernaar weten te luisteren.

De Boeddha, Socrates en Jezus zijn de stichters van wat ik een 'spiritueel humanisme' zou willen noemen. De filosoof Karl Jaspers heeft het eerste deel van zijn geschiedenis van de filosofie aan hen gewijd (met toevoeging van Confucius) en meent dat zij 'de maatstaf van het menselijke hebben gegeven'.¹ Wat is er noodzakelijker en actueler, met het oog op de beschaving die wereldomvattend is geworden en dringend een nieuwe grondslag nodig heeft? Een we-

1. Karl Jaspers, *De grote filosofen*, deel I (1956), p. 47.

reld die te veel heen en weer wordt geslingerd tussen enerzijds een zuiver winstgerichte en materialistische visie en anderzijds religieus fanatisme en dogmatisme. Twee schijnbaar tegenstrijdige tendensen die toch door alles worden samengebracht om de wereld in chaos te storten en de mens vast te houden in de logica van het ‘hebben’, van infantiliserende gehoorzaamheid en van overheersing. Ik ben ervan overtuigd dat alleen de zoektocht naar het ‘zijn’ en naar – individuele en collectieve – verantwoordelijkheid ons van onszelf kan redden. Dat is wat zij ons al meer dan tweeduizend jaar leren, ieder op zijn manier: de Atheense filosoof Socrates, de joods-Palestijnse profeet Jezus en de Indiase wijze Siddharta, die ‘de Boeddha’ wordt genoemd.